

ATALARIN SÖZLERİ

ALTAY AMANJOLOV*

Çeviren: MEHMET ÖLMEZ**

Alfabetik yazının ortaya çıkış tarihiyle kökeninin kaynağı sorunu, her ikisi de henüz çözümlenmemiş, çok karmaşık gizlerle doludur. Böyle olmakla birlikte, alfabetik yazı kuşaktan kuşağa aktarılagelen bir miras niteliğindedir —Dünya kültürünün katkısıyla çok büyük başarılar sağlamış olan bu kültürel mirasta, doğal olarak bizim atalarımızın da payı olduğunu hemen belirtelim—. Harflere dayanan yazı türünün bir kolunun da Eski Türk Runik yazısı olduğu bulunmuştur. Bu alfabeyle yazılan abideler, kültürel olarak gelişmiş bir dilin varlığını ve Eski Türk halkının bilgi düzeyini ortaya koymaları açısından, daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmağa değer.

Bugün artık abidelerin Yenisey ile Sibirya'daki Lena ırmakları vadisinde, Moğolistan'da Orhon, Ongin ve Selenga ırmakları havzasında oldukları bilinmektedir. Bu abidelerin Orta Asya ve Kazakistan'da, Talas'la Sir Derya nehirleri boyunca, İrtiş'le İli nehirleri vadisinde yer aldığı gerçeği güttüde daha çok açıklık kazanmaktadır. Bilim adamları, abidelerin yazısını, ilk buldukları yerlerdeki nehirlerin adlarıyla, "Orhon ve Yenisey yazısı" diye adlandırmaktadırlar. Yahut da söz konusu yazıyı, görünüşünden hareketle İskandinav'ların runlarına benzeterek onların "gizli" işaretleriyle karşılaştırmak suretiyle "runik" diye adlandırmışlardır.

Aşağıda size, bu konu üzerinde çalışın araştırmalarını başarıyla tamamlamış olan dilbilim doktoru, Profesör Altay Amanjolov'un materyallerini ve bununla bağlantılı olarak Orhon Yenisey yazısının doksan yıl önce ilk okunuşuna ve genel okuyuşa ait sorunları görüşünüze sunuyoruz.

Orhon-Yenisey yazısının gizemini çözmeyi amaçlayan, birbirinden oldukça farklı bir dizi varsayım ileri sürülmüşse de bu yazıyı çözecek anahtar ancak 1893 yılının sonlarında bulunabilmiştir. Bu yeni buluşun sahibi Orhon-Yenisey yazısındaki işaretlerin ses değerlerini tamamen doğru olarak belirleyen, Danimarkalı bilgin Wilhelm Thomsen'di.

* Prof., Kazakistan, Alma Ata Türkoloji öğretim üyesi. (Bu yazı 1982'de çıkmış bir Bilim Jäne Engbek dergisinin nüshasından alınmıştır.)

** Mehmet Ölmez, H.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

W. Thomsen materyallerini ve bu yazı türü hakkındaki varsayımlarını ünlü Türkolog Radloff'a göre daha kısa sürede tamamlayarak bir mektup ile duyurdu. Türk dillerinin deneyimli ustası, akademisyen V.V. Radloff dikkatle hazırlanmış olan önceki çalışmaların ve çağdaşı bilim adamlarının düşünceleri ışığında, uzun bir araştırmanın sonucu olarak, Ocak 1894'te Kültegin adına dikilmiş olan runik harfli Eski Türkçe abidenin kendisine ait ilk çevirisini yapmıştır. Böylece, Rus araştırmacı N.M. Yadrintsev'in Orhon nehri yakınlarında bulduğu, Bilge Kağan (M.S. 735) ile Kültegin (M.S. 742) için dikilmiş abidelerden birisi çözülmüş, birbirleriyle olan bağlantıları da tamamıyla açıklığa kavuşturulmuş oldu. Bu haber karşılaştırmalı tarihsel dil bilimin sınırları içinde bilim dünyasına açıklandığında, Türkoloji biliminin gerçekleşmesi için daimî bir kılavuz olmuştur. Bu noktadan itibaren Türkoloji biliminin temelleri kurulmuş ve yaygınlaşmasında yeni bir adım atılmış oldu.

Runik harfli Eski Türkçe materyallerin yalnızca taşlara kazınmayıp, aynı zamanda çeşitli elyapısı eşyalara da işlendiği çoktan beri bilinen bir gerçektir. Runik harfli bir kaç kelime de Fergana ve Don Nehri ağzında bulunan tas, tabak ve kilden yapılmış kavanozlara işlenmiştir. Arkeologlar, Altay ve Hakas bölgesinde bulunan kurganlarda yaptıkları kazı sırasında büyük altın ve gümüş tabaklara, testilere, küçük yaylara ve hatta gümüş bir kemer tokasına işlenmiş runik yazılar saptadılar. Bunun yanı sıra diyebiliriz ki, 20. yüzyılın başlarında düzenlenen bu arkeolojik keşif gezileri sırasında, Doğu Türkistan'da 8. ve 9. yüzyıllarda kâğıda yazılmış runik malzemelere, örneğin Aladağ'ın Güney tarafında, Talas nehri havzasında küçük bir tahta sopa üzerine oyulmuş olarak bulunan runik yazılara açıklık getirilmiştir.

Eski Türk alfabesinin birleşiminde 35 tane harf vardır. Bunlara ek olarak bazı ünsüz çiftlerini göstermekte kullanılan dört özel yazı işareti (*lt*, *nt*, *nç*, *rt*) vardır. Yazı sağdan sola doğru okunur. Bu alfabe pekiştirilmiş bir yazı sistemiyle ve esas olarak da Eski Türk dilinin sesbilim sistemine karşılık olacak bir şekilde kurulmuştur. Bu alfabede sekiz ünlü sesbirim (*a*, *e*; *ı*, *i*; *o*, *u*; *ö*, *ü*)¹ için dört harf, on altı ünsüz sesbirim (ve sesbirim

¹ Amanjolov'un boş bıraktığı ayraçlar tarafımızdan doldurulmuştur. Ancak Amanjolov son ayraçtan önce beş işaretten söz ediyor. Oysa geride sekiz işaret kalmaktadır, bunlar da olsa olsa *q*, (*ıq*, *qı*, *q*), *ç*, *ç* (*aç*, *eç*, *ç*), *m* (*am*, *em*, *m*), *n* (*an*, *en*, *n*), *ñ* (*añ*, *eñ*, *ñ*) *ş* (*aş*, *eş*, *ş*), *z* (*az*, *ez*, *z*) işaretleridir. Doldurmalar sırasında *A Grammar of Orkhon Turkic*, Talât Tekin, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, cilt 69, Bloomington 1968 adlı eser esas alınmıştır.

varyantları) için otuz bir harf yerlerini almıştır. On bir ünsüz sesbirimin (*b, d, g, k, l, n, r, s, t, y, ok/ök*) kalın ve ince varyantları, kendilerine özgü sembollerle birbirlerinden ayırt edilmektedir. Fakat bazan, ince (ön) ünlülerle kullanılan harf, kalın (art) ünlülerle kullanılan harfin yerine de kullanılmaktadır. Bunlardan da öte beş sesbirim (*'q, iç, ç, m, n, ŋ, s, z*) beş işaret ile gösterilmektedir.

Türkçe konuşan kavimlerin ilk alfabetik yazısı olan runik yazının kökeni sorunu, bugüne değin çözümlenmemiş bir bilmece niteliğindedir. Bu yazının anahtarını bulan Profesör W. Thomsen, Eski Türk alfabesinin Aramî (Pers-Aramî ve Aramî-Soğd) harf yazısının etkisi ile oluştuğunu belirttiği bir varsayım öne sürmüştür. Bu görüşü bir kaç Türkolog desteklemiştir. İkinci bir grup bilim adamı ise (V. Aristov, A.C. Emre, Y.A. Batmanov) sonuç olarak ortaya çıkan yazının hiçbir yabancı etki olmaksızın, tamamen bağımsız olarak, Türk damga işaretlerinden doğduğunu düşünmektedirler. Yalnız son zamanlarda U. Klapproth'un yarım yüzyıl önceki görüşüne ek olarak, runik alfabenin Eski Yunan (ve Fenike) yazısından kaynaklandığını ifade eden görüşlerle karşılaşırız. Bu alandaki araştırmamızın sonucu basılmış durumdadır.

Bütün bu araştırmalardan sonra, ağırlıklı olarak şu sorular üzerinde durabiliriz: "Eski Türk yazısı hangi çağda ortaya çıkmış?" ve "Bu yazı geleceğinin ömrü ne kadar sürmüştür?". Türk Alfabesinin ortaya çıkışının V. yüzyıl olduğunu belirten, son zamanlara değin söylenmiş olan varsayımlar gerçekte ne derece doğrudur? Son yirmi yılda bütün bu sorulara tam bir cevap verebilecek yazılı bir kanıt bulundu.

İrtiş nehrinin sol yakasında yer alan eski kurganların gizemini çözmeye karar veren arkeologlardan biri olan F.K. Arslanova, 1960 yılında kazı çalışmalarına başladı. Bütün arkeologların üzerinde konuştuğu Pavlodar bölgesindeki² Bobrovoye köyü yakınlarında bulunan kurganların işaret ve nişanlarının bütünü üzerinde yapılan araştırmalar sırasında o, kurganı tâ Saka dönemine, M.Ö. V. ve IV. yüzyıllara götürdü. İçinde, ait olduğu çağın gizemini taşıyan elyapısı değişik maddeler, kahramandan arta kalan eşyalar, atı ve atının gem kayışı üstüne tutturulmuş kemik bir nazarlık bulunmuştur. Kemik nazarlık bir karaca (maral) şeklinde oyulmuştur. Bunu sağdan sola doğru şu şekilde okuruz:

² Pavlodar oblast.

— “Beyaz Maral”

Nazarlık üzerindeki runik yazı, Eski Türkçe konuşan göçebe kavimlerin uzak atalarının yazısının, Sakaların yazı sistemi olduğunu gösterir. Bu yazı, runik yazının Güney Sibiry ve Kazakistan’daki göçebe kavimler arasında, ancak beşinci yüzyılda ortaya çıktığı yolundaki önceki tahminin yanlışlığını açık olarak ispatlar, dahası bu alfabetik yazının bu tarihten bin yıl önce kullanımda olduğunu gösterir. 1970’te, İli nehri çevresindeki dağların eteğinde, Esik kenti yakınlarında yer alan, Saka dönemine kadar uzanan (M.Ö. V.-IV. yüzyıllarda) hacimli bir kurgan kazıldı. Kazı işini yönetenlerden birisi de K.A. Ağışev’ti. Kurgan’ın içinde altın giysili bir savaşçıdan arta kalan bir başlık, altın bir hançer ile pala, çeşitli tabaklar ve üzerinde runik yazıyı andıran anlaşılmasız bir takım şifreli şekillerin bulunduğu küçük gümüş bir tas bulunmuştur. Küçük gümüş tasın dış yüzeyine işlenmiş olan yirmi altı tane runiğimsi sembol, iki sıra halinde yazılmıştır. Gümüş tasın üzerinde yer alan ilk sıradaki işaretler, Eski Türk runik işaretlerini andırmakta, ikincilerse Akdeniz bölgesindeki (özellikle de Eski Yunan ve Aramî harflerine) alfabe işaretlerine benzemektedirler. Eski Türk diliyle biz bu yazıyı sağdan sola olarak,

Aga, sana oçuq! Bez çök! Bukun içrâ azuq i.
şeklinde okur ve

“Kardeş, bir kalbe sahip olabilirsin! Yabancılar itaat edebilir! Hattâ ki erzak bereketli olabilir!” diye çevirebiliriz.

Saka döneminden kalma bu Eski Türkçe yazı ilk olarak, bir insanın dış dünyaya ve yaşama açıldığı zaman çeşitli eşyalara ihtiyaç duyacağını; ikinci olarak, halkın düşmanların hakkından gelinmesi konusundaki kararlılığını gösterir; üçüncü olarak da başarı ve mutluluk için çabalamış olan bir halkın isteğini anlatır.

Bu yazının büyük değeri şudur: Eski çağlarda Kazakistan arazisinde yerleşmiş olan Saka kavimlerinin dilinin Eski Türk dili olduğunu somut olarak kanıtlanmaktadır. Dahası Kazakistan topraklarındaki ilk göçebelerin hiçbir yazı türüne sahip olmadıkları şeklindeki geleneksel görüşün temelsiz olduğunu da kanıtlar; ayrıca 2500 yıl önce Türkçe konuşan kavimlerin alfabetik yazıyı bildiği ve yaygın şekilde kullandığı gerçeğini ortaya koyar.

Sonuç olarak, eski Türk runik yazısının uzak atalarımızın yazısıyla aynı kaynaktan geldiği ve 1500 yıldan beri kullanıldığı su götürmez bir gerçektir. Elimizdeki verilerle bu alfabenin yaşam süresini (M.Ö. ilk bin yılın

ortalarından, M.S. ilk bin yılın sonlarına değin) sınırlayabilir ve bu konuda kendimizi tamamiyle ikna edebiliriz. Buradan hareketle şu sonuca varabiliriz: M.Ö. ilk bin yılın ortalarında, eski çağların Yedisu ve Güney Sibirya bölgesinde Eski Türk alfabesi iyice oluştu. Yeni arkeolojik bulguları göz önüne aldığımızda, sadece paleografik çözümlerlerin sonuçları bile bu söylediklerimizi ispatlamaya yeter. İşte bu sebepler bizi, bu eski alfabenin kalıtımsal olarak Akdeniz bölgesindeki ilk alfabelerle ilişkili olduğu gerçeğini düşünmeye sevk eder. Böylece, bunun eski Yunan alfabesinin yöresel harfleriyle, ikinci olarak da Fenikelilerin ve onların devamı olan Aramilerin alfabesiyle, bununla da kalmayıp Arapların eski alfabeleriyle aslı olarak yakından ilgili olduğu gerçeğini tam olarak gözlemleyebiliriz. (Bu konu hakkında daha kapsamlı bilgi "Voprosı Yazıkoznaniya" dergisinin 1978 yılı 2. sayısında verilmiştir).

Eski Türk Runik işaretlerinin ortaya çıkışını sağlayan kaynak, diğer eski alfabelerin ortaya çıkış tarihiyle bağlantılıdır. Bu araştırmanın asıl amacı, Runik yazının ilk kaynağının M.Ö. III-II. bin yıllarında ortaya çıkan ideografik veya alfabetik bir yazı olabileceğidir. Fakat diğer eski alfabelere bu denli benzerliği onların uzak kaynağının aynı olduğunu gösterir. Bundan başka eski Türk alfabesinin ne tür bir kaynaktan ortaya çıktığı sorunu, genel alfabetik yazının aslı kaynağının ne olduğu sorunuyla birleşmiş ve bütünleşmiştir.

Bunca bilim adamını meşgul eden, doğuştan gelen gizemleriyle bu değerli mirasın hâlâ büyük ilgi taşıdığı yadsınamaz bir gerçektir. Artık Eski Türk Runik yazısının Dünya kültürüyle bütünleştiğini, kökleri derinlere uzanan değerli ve olağanüstü bir hazine olduğunu biliyoruz.

Not : Esik Kurganı ile doğrudan ilgili olarak ülkemizde iki makale yayınlanmıştır :

1. N. Diyarbakirli, "Kazakistan'da bulunan Esik Kurganı" *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1973, s. 291-304.
2. Dr. Y. Akpınar, "Altın Elbiseli Adam", *Kaynaklar*, 1/Güz (Eylül, Ekim, Kasım) 1983, s. 28-31.